

**SV. GRGUR IZ NAREKA
- ARMENAC KOJI UJEDINJUJE
KATOLIČKU I ARMENSKU
APOSTOLSKU CRKVVU**

GRGUR IZ NAREKA, *Sažete pouke o pravovjerju i krjeposnom i čistom životu*, Ivan BODROŽIĆ - Vinicije B. LUPIS (prir.). Split: CUS, 2024.

Knjiga *Sažete pouke o pravovjerju i krjeposnom i čistom životu*, koju su priredili Ivan Bodrožić i Vinicije B. Lupis, djelo je koje je nastalo po prijevodu Mate Marasa s engleskog izvornika (St. Gregory OF NAREK, *Instruction on the orthodox faith and virtuous and pure life*, Nareg ALEE-MEZIAN (prir.), Erevan, 2022.).

1. Grgur iz Nareka, život i djelo

Nakon *Uvoda* u ovo djelo slijedi kao prvo predstavljanje života i djela sv. Grgura iz Nareka (oko 950. - 1005.) koji potpisuje V. B. Lupis (str. 7-28). Grgur iz Nareka jedan od najznačajnijih autora armenske povijesti. Rođen je u mjestu Van koje se danas nalazi u središnjoj Turskoj. To je mjesto u periodu Grgurova života bilo središte armenske kulture. Grgur je u ranoj životnoj dobi ušao u samostan, a nakon ređenja proveo

je u samostanu Narekavan čitav život posvetivši se molitvi, učenju te pisanju teoloških djela. U samostanu je postao *vartabed*.¹

Jedan je od najboljih autora koji su sastavili tumačenje svetopisamske knjige *Pjesme nad pjesmama* i autor je mnogih pjesničkih djela, oda i napjeva, hvalospjeva te poslanica i govora. Također se iskazao u sastavljanju različitih molitava koje su ušle u liturgiju Armenske apostolske Crkve. Glavne teme koje se protežu kroz pojedina njegova djela su: mistični život, milosrđe Božje, opreka tijelo-duh, duhovna borba, solidarnost u grijehu te pouzdanje u spasenje. Zbog tog svojeg iznimno širokog teološkog opusa papa Franjo ga je 23. veljače 2015. godine proglasio naučiteljem sveopće Crkve i odredio da se njegov spomendan u Katoličkoj Crkvi slavi 27. veljače. Na taj način je Grgur iz Nareka postao 36. svecem koji nosi taj uzvišeni naslov u Katoličkoj Crkvi, što je svakako imalo veliku važnost u ekumenskom približavanju Katoličke i Armenske apostolske Crkve.

2. Samostan Narekavan danas nakon genocida nad Armencima

U samostanu Narekavan, u kojem je proveo cijeli svoj život, Grgur je dočekao završetak svojeg

1 Taj pojam „vartabed“ označava „revnitelja za pravovjerje“, odnosno „učitelja“. Tom riječju su Armenci predstavljali novozavjetne učitelje, hebr. „rabini“. Od XII. st. taj se pojam koristi općenito za „teologe“. O tome vidi: Juraj KOLARIĆ, *Ekumenska trilogija. Istočni kršćani, pravoslavni, protestanti* (Zagreb: Teovizija, 2019.), 224, n. 118.

svetog života te je u njemu i sahranjen. Vrlo brzo je njegov grob postao ciljem čestih hodočašća. No, taj je samostan, koji se nalazio u današnjoj istočnoj Turskoj u mjestu Vanu, poput tisuća drugih samostana i crkava danas u potpunosti uništen usljed genocidne politike koju je Otomansko Carstvo vodilo protiv Armenaca krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, a također i nakon kraja Prvog svjetskog rata u kemalističkoj Turskoj. U tom genocidu nad Armencima, u kojem su kroz nasilne islamizacije armenske djece i deportacije Armenaca u tzv. „sigurnije zone“ – za koje nitko do danas nije siguran gdje su se nalazile – stradalo je preko 1 500 000 Armenaca samo zato što su kršćani. Taj genocid, koji je prvi genocid XX. stoljeća, doveo je do istrebljenja armenskog stanovništva i njegove kulture na tisućljetnim povijesnim prostorima na kojima su obitali Armenci. Danas na tim prostorima praktički više nema kršćana, a današnja Turska, kao nasljednica Otomanskog Carstva, nikada nije priznala te užasne zločine kao genocid učinjen nad Armencima koji se nastavio i nakon Prvog svjetskog rata sve do danas.

Početkom 2000. godine još uvijek su bile vidljive ruševine samostana Narekavan, a u listopadu 2003. godine, u sklopu obilježavanja 1000. obljetnice Grgura iz Nareka, delegacija Armenske apostolske Crkve obišla je uništeni samostanski kompleks. Tijekom tog posjeta

jedan kurdski seljak, koji je dijelove samostana pretvorio u štalu, spriječio je ulazak delegacije i tražio novac za obilazak samostanskog kompleksa. Nažalost, može se zaključiti kako je to i takvo poniženje bilo zapravo nastavak turskog genocida nad Armencima i njihovom kulturom budući da se grob sv. Grgura iz Nareka tu nalazio, a sad je k tomu i oskrvnut i pretvoren u štalu. Međutim, armenska je delegacija ipak imala priliku obići ruševine samostana nakon intervencije turskog redarstva, ali to nije htjela učiniti pod takvim uvjetima očito smatrajući da bi takav način ulaska u oskrnavljeni dio samostana bio samo nastavak genocida i ponižavanja armenskog naroda i kulture.

Danas je samostan potpuno uništen, a na njegovim je temeljima – nakon posjeta armenske delegacije – brže-bolje sagrađena džamija, i to od ostataka samostanskog kamenja i ostalih popratnih zgrada armenskih kuća koje su se nalazile na tom prostoru. Premda je turskoj vladi preporučivana obnova armenskih crkava i samostana u tim područjima, do toga nikada nije došlo, nego se samo na ovako prešutan način gasi kultura jednog naroda pretvarajući ta područja u groblja starokršćanske kulture!

Nakon predstavljanja života i djela sv. Grgura iz Nareka priređivači ovog djela su u prilogu donijeli *Pastirsko pismo o proglašenju sv. Grgura iz Nareka naučiteljem sveopće Crkve*

te Dekret o nadnevkü štovanja sv. Grgura iz Nareka u Katoličkoj Crkvi (str. 29-39).

3. Prikaz Sažetih pouka o pravovjerju i krjeposnom i čistom životu

Pouke koje ovdje predstavljamo sastavio je „sveti crkveni naučitelj (vartabed) i nadasve blagoslovljeni monah Grgur“ (str. 40-41) te su napisane na zamolbu njegova rođaka kancelara Vartana. Riječ je o 76 pouka donesenih dvojezično na engleskom i hrvatskom jeziku radi boljeg njihova shvaćanja (str. 41-139). *Pouke* su poučnog karaktera s obiljem biblijskih citata i referencija te teološkog i moralnog sadržaja. Stoga, *Pouke* kao takve predstavljaju, prije svega, dragocjen priručnik za bogougodan život svih ljudi dobre volje. Ovdje ćemo ih, radi boljeg shvaćanja, podijeliti u pet kategorija kako je to u *Uvodu* naglasio nadbiskup Nareg Alemezian (str. 5-6) koji naglašava kako je zapadnoarmenska verzija *Pouka o pravovjerju i krjeposnom i čistom životu* nastala kao njegova teza za postizanje crkvenog stupnja naučitelja (*vartabeda*). U kontekstu toga nadbiskup Nareg Alemezian nadalje veli kako *Pouke* sv. Grgura iz Nareka imaju pet dijelova. Prije svega one tumače pravovjerje i pozivaju vjernike da ispovijedaju vjeru u Presveto Trojstvo; zatim, u njima se iznosi onaj vitalni nauk sveopće Crkve koji je

formuliran već na prvom ekumenskom koncilu u Niceji (325. godine); nadalje, one pokazuju kako postoji međuodnos pravovjerja i kreposnih djela kao element koji usavršava plodonosnost kršćanskog života; naglašavaju kako je čovjek moralno stvorenje vođeno sklonostima razuma, duha i nagona podcrtavajući kako čovjek može samo razumnom ravnotežom tih sklonosti živjeti kristolik život Bogu ugodan; i na kraju podcrtavaju da se živi život kojim upravlja pravilno otvaranje i zatvaranje pet ljudskih osjetila.

1. Nauk sveopće Crkve (*Pouke* 1-11)

Grgur iz Nareka naglašava kako je potrebno započeti od ispovijesti vjere u Presveto Trojstvo koja je temelj i korijen koji je Gospodin Isus postavio kao temelj Crkve, a koja se odnosi na jednobitno i sjedinjeno Trojstvo (*Pouka* 3). Nakon toga iznosi se ispovijest vjere s obzirom na vjeru u jednoga Boga (*Pouka* 4), u njegovu jedinorođenu Riječ – Isusa Krista – koji ima istu narav kao i Otac (*Pouka* 5), te u Duha Svetoga koji neizrecivo izlazi od Oca i koji je „istobitan s Ocem i proslavljen sa Sinom“ (*Pouka* 6). Vidljivo je da ova vjeroispovijest u Presveto Trojstvo ima patristički pečat kojem je Grgur iz Nareka – koji je praktički živio na prijelazu iz patrističkog u srednjovjekovno razdoblje – bio i ostao nadasve vjeran.

Nakon toga Grgur iz Nareka govori o djevičanstvu Blažene Djevice Marije „koju je očistio Duh Sveti“ te naglašava jasno dvojnost naravi u jednom Isusu Kristu naučavajući potpunost, nesmsiješanost i savršenost i ljudske, i božanske naravi što podsjeća na (neo)kalcedonski nauk o razmjeni vlastitosti dviju naravi u Isusu Kristu (*communicatio idiomatum*). U kontekstu toga Grgur iz Nareka kaže: „Jer niti se jednostavnost nesložene i bestjelesne biti božanstva promijenila u materijalnu i složenu gustoću tijela, niti se gusta narav tijela promijenila u tanku i nematerijalnu jednostavnost božanstva, nego je zadržala svojstva svake naravi bez zabune, povezujući ih neizrecivo, iznad svake naravne mješavine i jedinstva – jedan Sin i jedan Gospodin Isus Krist od dviju savršenih naravi“ (*Pouka* 8). U riječima sv. Grgura iz Nareka zrcale se riječi sv. Leona Velikog koje je izrekao u svojoj „Dogmatskoj poslanici“ *Tomus ad Flavianum*, upućenoj Flavijanu, carigradskom patrijarhu, uoči Kalcedonskog koncila (451.). To je od velike važnosti budući da se Armenska apostolska Crkva definira kao nekalcedonska te je stoga od velike vrijednosti u ekumenskom zbližavanju s Katoličkom Crkvom, pa se stoga može zaključiti kako su razlike između dviju Crkava više terminološke negoli dogmatske naravi jer je kristologija Grgura iz Nareka, kao najvažnijeg autora Armenske Crkve postkalcedonskog

perioda, vrlo bliska kalcedonskoj, odnosno neokalcedonskoj kristologiji sedmog i osmog stoljeća koju su zastupali crkveni oci poput Leoncija Jeruzalemskog, Maksima Ispovjedaoca te Ivana Damašćanina.

U svakom slučaju prvi dio *Pouka* predstavlja sažetak vjere u sakrament krštenja i opravdanja te „pravovjernosti u spasonosno gospodarenje Jedinorođene Riječi po volji Oca i Duha (*Pouke* 9-11).

2. Ostala otajstva vjere (*Pouke* 12-19)

Nakon ispovijesti vjere u Presveto Trojstvo *Pouke* se referiraju i na ostala otajstva vjere koja su formulirana i izrečena na Drugom ekumenskom koncilu održanom u Carigradu (381. godine), koji je donio *Nicejsko-carigradsko vjerovanje*. Tako se donosi vjera u Kristovu sveopću Crkvu (*Pouka* 12), zatim u jedno sveto krštenje koje je za oprostjenje grijeha (*Pouka* 13) te u presveto Tijelo i Krv Sina Božjega koji su prineseni na sveti žrtvenik kao pravo Tijelo i prava Krv Isusa Krista za okajanje i oprostjenje grijeha (*Pouke* 14-15).

Na taj vitalni nauk sveopće Crkve nadovezuje se i vjerovanje u uskrsnuće mrtvih i u vječni sud (*Pouka* 16) kako bi vjernici mogli nadvladati prijestupe i zla te napredovati u krepostima. Uskrsnuće od mrtvih ne odnosi se samo na dušu nego i na tijelo (*Pouka* 17) te da će dobiti primiti kraljevstvo nebesko

i život vječni, što predstavlja „potpuno i besprijekorno ispovijedanje vjere izgrađeno na temelju apostola i proroka“ jer se naslanja na nauk Nicejskog koncila, održanog 325. godine (*Pouka* 19).

3. Međudnos pravovjerja i kreposnih djela (*Pouke* 20-21)

Nadalje, slijede moralne pouke vezane uz kreposna djela kao element koji usavršava plodonosnost kršćanskog života referirajući se na novozavjetni stav o „vjeri bez djela“ (usp.: Jak 2,26) bez kojih nema nikakve koristi (*Pouka* 20). Stoga je važno „podići svoju zgradu materijalima duhovnih i tjelesnih krjeposti, koje postaju blistavije kada se približe ognju posljednjega suda, a ne budu uništene“ (*Pouka* 21).

4. Ravnoteža razuma, duha i poriva (*Pouke* 22-37)

U četvrtom dijelu *Pouka* Grgur se bavi pitanjem čovjeka koji je, prema njemu, moralno stvorenje vođeno sklonostima razuma, duha i poriva. Da bi to objasnio, Grgur iz Nareka polazi od trodijelne podjele duše (*Pouka* 22). Krepost razuma je razboritost, krepost duha je hrabrost, a krepost poriva umjerenost. Čovjeka vode te kreposti pa on može njihovom razumnom ravnotežom živjeti kristolik život ugodan Bogu ne kolebajući se između pravde i nepravde (*Pouke* 23-29). A ako

se taj pravilan poredak iskrivi – da na primjer poriv bude nadmoćan duhu, a duh nadmoćan razumu – sve se može poremetiti i slomiti te se svaki od njih okrene u suprotnom smjeru uzrokujući i promjenu njihovih imena pa postanu ne više razboritost, hrabrost, umjerenost, nego ludost, srdžba, bezakonje „jer razum ne misli što je ispravno niti se duh bori protiv zla, niti poriv čisto čezne za Bogom i božanskim stvarima“ (*Pouka* 30). Zato je razlog svakog grijeha zastranjenje razuma i njegova lakomislenost koja više ne bira (*Pouka* 32).

5. Pet ljudskih osjetila (38-76)

Peti dio *Pouka* predstavlja najopsežniji dio koji govori o čovjekovim osjetilima. Nakon što je kreposti složio po ugodnom redu, Grgur iz Nareka prelazi na čovjekova osjetila „jer kao što je duša ukrašena svojim dijelovima, tako tijelo sjaji osjetilima“ kojih postoji pet (*Pouka* 38). Naime, kreposti ocrtavaju obvezu i potrebu da se živi život kojim upravlja pravilno otvaranje i zatvaranje pet ljudskih osjetila, što predstavlja preduvjet za nasljedovanje neusporedive slave nebeskog kraljevstva.

Grgur iz Nareka naglašava u tom kontekstu da su osjetila „kao vrata u kući – ulaz izvan i izlaz unutra za sve što je dobro ili loše“. Svako osjetilo ima svoju službu i ona su nekorisna ako ne čine ono što je njima prirodno (*Pouka* 40). Stoga, da bi

čovjek živio moralno čistim životom, on mora „zatvoriti svoje oči pred sramotnim pogledima, a ne ispitivati ... s nečednom željom i sladostrasnom čežnjom jer bi kroz tu požudu ... primio strijele udaraca s teškim ranama u svojoj duši...“ (Pouka 41). Zato je potrebno „zatvoriti svoje oči protiv zlobe prema bližnjemu kad ga vidi kako uživa neki životni uspjeh...“ kako ta zloba „ne bi prihvatila prodor pogleda koji zasljepljuje i ubija duše“ (Pouka 42). „Čovjek mora biti spreman otvoriti svoje oko za dobre i korisne stvari i očistiti svaku mrlju poroka koji zaklanja uljepšavajuće viđenje“ (Pouka 43).

Po Grguru iz Nareka „budni i pametni ljudi imaju koristi od škodljivih stvari, a lijene i neradne ljude često oštete čak i korisne stvari“ (Pouka 47) jer kao što gledanje „navodi oko na zlo i pokreće cijelo tijelo na suradnju, tako slušanje kvvari uho, koje, primajući kvarne vijesti, taloži ih u posudama srca...“. To je „početni grijeh“ jer, naglašava Grgur, Sotona je preko zmije prišao Evinu uhu u koje je ulio gori otrov. Zbog tog je otrova ona umrla i postala uzrokom smrti svih onih koji su od nje rođeni (Pouka 48).

Nakon toga Grgur nastavlja govoriti o klevetama koje ulaze u srca uz pomoć „nesputanih jezika i nezasunutih vrata, koji, kao Sotonino oruđe izljevaju svoj otrov u uši drugih“ (Pouka 50). Zato je potrebno zatvoriti uho i ne dopuštati da išta u nj uđe (Pouka 51). Jedino valja

otvoriti uho za Riječ Božju i za Božje zapovijedi te za evanđeosko i apostolsko naučavanje (Pouka 52).

Nakon toga Grgur iz Nareka govori o osjetilu mirisa koje treba također voditi protiv svih ugodnih i opakih mirisa kojima je cilj pobuditi požudnu želju (Pouka 53), što doводи do njegova stava protiv pretjernog jela kako bi se izbjegla proždrljivost kroz koju „budale pohlepno pune trbuhe“ (Pouka 54). U tom kontekstu Grgur govori o pijanstvu kao grijehu „koji u zloći uvelike nadilazi proždrljivost, jer oni koji mnogo jedu, iako štete svojoj duši i tijelu ... ipak ne iskrivljuju razumnu mudrost po kojoj smo se razlikovali od životinja kojima nedostaje razum“. S druge strane „pijanci kvare razum ... jer ne mogu dolično misliti i djelovati te time iskrivljuju Božju sliku na koju su stvoreni“ (Pouka 55).

Nadalje, Grgur iz Nareka govori i o postu (Pouke 56-59) jer „čovjek treba zatvoriti usta protiv onih štetnih stvari i otvoriti za najbolje“ (Pouka 60) kako bi se zauzdalo jezik da ne bi izlio „riječi gorčine bogohuljenja, laži i uvreda, neprijateljstva, lakrdija i brbljanja, kršenja zakletve i omalovažavanja i drugih vrsta gorkog naklapanja“ (Pouka 61).

Zauzdavajući jezik od svega navedenoga, potrebno ga je ponovno potaknuti na ispovijedanje vjere u Presveto Trojstvo kako bi se mogle ispunjavati Božje zapovijedi (Pouke 61-66). Da bi se to uspjelo, valja prestatno moliti jer molitva je ta

koja izgoni svaku mržnju i zlobu (*Pouka* 67), što dovodi do „pomirbene euharistije“ kao molitve koja se događa u Crkvi Božjoj i koja se treba svakodnevno prinositi „za okajanje svakidašnjih grijeha“ (*Pouka* 68). Za vrijeme svete euharistije ne trebamo samo moliti nego se i pričestiti tim spasonosnim sakramentom (*Pouka* 69) jer blagovanjem Tijela i Krvi Kristove čovjek se sjedinjuje u svetosti s Bogom koji je, želeći sjединiti čovječanstvo sa sobom, dao oruđe posvećenja ljudima, a to su ispovijed i pokajanje preko kojih svatko može kreposna srca ispitati svoje grijehе i ispovjediti ih bez stida i prikrivanja osuđujući vlastite grijehе kao vlastite neprijatelje (*Pouka* 70) jer „tko jede i pije bez ispovijedi i kajanja, osuđen je“ (*Pouka* 71). Naime, svi dijelovi tijela trebaju se boriti da ne idu krivim putovima. Zato Grgur potiče na redovito posjećivanje ispovjednika i duhovnih savjetnika kod kojih valja ispovjedati grijehе i slijediti pouke o pokajanju i dobrim djelima (*Pouka* 73). Može se primijetiti kako je to vrlo blisko katoličkom shvaćanju sakramenta ispovijedi.

I na kraju *Pouka* Grgur govori o krepostima koje nam pomažu da se nađemo na svadbenoj gozbi u društvu Zaručnika Crkve gdje ćemo uživati slavu u jedinstvu s Gospodinom Isusom (*Pouke* 74-76).

Nakon toga priređivači donose *Kritičku analizu „Pouka“* u tri poglavlja. Prvo poglavlje govori o *Hagiografiji sv. Grgura iz Nareka* u

kojoj su predstavljeni izvori za poznavanje njegova života i djela gdje je predstavljen kao drugi Čudotvorac („prvi“ Čudotvorac je sv. Grgur Prosvjetitelj koji je zaslužan za evangelizaciju Armenaca) te kao onaj koji je blizak kalcedonskom nauku (str. 141-148). U drugom poglavlju predstavljeno je *21 izdanje Grgurovih „Pouka“* (str. 149-162), a u trećem poglavlju predstavljeno je *26 Izvora korišteni za istraživanje „Pouka“* (str. 163-183).

Zaključno se može reći kako je nadbiskup Nareg Amezian iz Katolikata Velike Kuće Cilicije, koji je 1983. godine obranio kao doktorsku tezu ove Grgurove *Pouke o pravovjernoju i krjeposnom i čistom životu* te tako postao „vartabedom“ Armenske apostolske Crkve, napisao komentar te izvršio suvremenu armensku transliteraciju ovog Grgurova djela. Cilj je bio izazvati novo zanimanje kako za ovog autora, tako i za armensko kršćanstvo te potaknuti na istraživanje blaga armenske patrističke književnosti (str. 184).

Ovaj hrvatski prijevod ovog djela ujedno je i prvi prijevod izvan armenskog kulturološkog kruga te na određeni način predstavlja vezu Crkve u Hrvata i Crkve u Armeniji koje su podjednako doživjele svoju „kalvariju“ tijekom perioda Osmanskog Carstva.

Josip Knežević